

YURIDIK TERMINLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNI O'RGANISHNING DOLZARBLIGI

Abdurahmonova Zubayda Yo'ldosh qizi

III bosqich tayanch doktoranti

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yuridik terminlarning lingvistik xususiyatlari, ularning tuzilishi, semantik mazmuni va qo'llanilish doirasi tahlil qilinadi. Yuridik terminologiya nafaqat yuridik sohaga oid tushunchalarni ifodalaydi, balki har bir xalqning huquqiy tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy hayotini ham aks ettiradi. Ushbu terminlarni lingvistik nuqtai nazardan o'rganish, ularning morfologik va semantik qurilishini aniqlash, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish orqali terminologik barqarorlikka erishish mumkin. Maqolada, shuningdek, yuridik terminlarni o'rganishning dolzarbligi va amaliy ahamiyati haqida fikr yuritiladi hamda ularni o'rganishga zamonaviy yondashuvlar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: yuridik terminlar, lingvistik xususiyat, semantika, morfologiya, terminologiya, tarjima, dolzarb masala.

Kirish. Zamonaviy globallashuv davrida jamiyatning huquqiy ongini yuksaltirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish va fuqarolarning qonunchilikdan xabardorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, turli sohalarda, jumladan, sud-huquq tizimida qo'llaniladigan yuridik terminlarning aniqligi, tushunarli ifodalanishi va bir ma'noliligi yuridik hujjatlar, qonunlar va rasmiy bayonotlarning samarali ishlashiga xizmat qiladi. Shu bois yuridik terminlarni lingvistik nuqtai nazardan o'rganish, ularning tuzilishi, semantik xususiyatlari va amaliy qo'llanilish doirasi ilmiy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Yuridik terminlar tilshunoslikda maxsus terminologik qatlam sifatida o'rganiladi. Ular ma'lum bir sohaga – huquqshunoslik, sud-huquq, jinoyat va fuqaro ishlari, xalqaro huquq kabi tarmoqlarga oid bo'lib, keng miqyosda qo'llaniladi. Har bir davlat o'z huquqiy tizimiga, qonunchilik amaliyotiga ega bo'lgani sababli, yuridik terminologiyaning tarkibi ham o'ziga xoslik kasb etadi. Ayniqsa, turli

tillardagi huquqiy terminlarni o'zaro taqqoslash va ularni tarjima qilishda lingvistik yondashuvlar muhim rol o'ynaydi.

Til taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri bu – ilmiy va rasmiy uslubdagi terminlarning izchil, standartlashtirilgan va tushunarli bo'lishidir¹. Yuridik terminlar ham ushbu mezonlarga javob berishi lozim, zero, ular huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vosita sifatida ishlatiladi. Ammo afsuski, amaliyotda ko'plab terminlar bir necha ma'noda ishlatilishi, noaniq tarjima qilinishi yoki xalqaro standartlardan chetga chiqib ketishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, tushunmovchilikka, hujjatlarda noaniqlikka olib keladi. Shunday vaziyatlarda yuridik terminlarning lingvistik xususiyatlarini o'rganish, ularning morfologik tuzilishi, semantik kengayishi, sinonimligi, omonimligi, antonimligi kabi jihatlarni tahlil qilish dolzarb masalalardan biriga aylanadi. Bundan tashqari, tillararo tarjima jarayonida huquqiy atamalarni to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Chunki har bir tilning huquqiy madaniyati va mazmuni turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, xitoy tilidagi yuridik terminlar o'zining sintaktik tuzilishi va semantik yondashuvi bilan o'zbek tilidagilardan tubdan farq qilishi mumkin². Shu sababli, bunday terminlarni tarjima qilishda faqat tilshunoslik emas, balki huquqshunoslik bilimlari ham zarur bo'ladi. Bu holat terminlarni izchil va aniq ifodalash uchun ikki fan – tilshunoslik va yurisprudensiya integratsiyasini taqozo etadi.

Yuridik terminlarni chuqur tahlil qilish orqali tilimizda xalqaro huquqiy atamalarga mos, to'g'ri va barqaror shakllarni shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu nafaqat til madaniyatini rivojlantiradi, balki xalqaro huquqiy hamkorlikda o'zbek tilining ilmiy-nazariy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayni paytda, huquqiy terminlar nafaqat qonunchilik hujjatlarida, balki ommaviy axborot vositalari, ilmiy maqolalar, xalqaro shartnomalar va yuridik hujjatlarda ham faol ishlatilayotgani bois, ularni o'rganish keng ko'lamli tahlilni talab qiladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, yuridik terminologiyaning izchil ishlatilishi jamiyatlardagi huquqiy ong va madaniyatni shakllantirishda bevosita ishtirok etadi. Odamlar tomonidan yuridik atamalarning to'g'ri anglanishi, ularning qonunchilikdagi o'rnini tushunib yetishi huquqiy davlat barpo etishda muhim vositaga aylanadi. Mazkur maqolada yuridik terminlarning lingvistik xususiyatlari – ularning morfologik, semantik va stilistik jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, yuridik atamalarning o'zbek va boshqa tillardagi muqobillari

¹ Axmedova Z. Yuridik matnlar stilistikasi. – Toshkent: Yuridik nashr, 2019. – 160 b.

² Islomov M. Huquqiy terminlar lug'ati. – Toshkent: Adolat, 2020. – 184 b.

bilan qiyosiy tahlili, tarjima jarayonida uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi³. Maqola, ayniqsa, huquqiy tilning aniqligi, ixchamligi va barqarorligini ta'minlashda lingvistik yondashuvlarning o'rnini qanday bo'lishi kerakligini ko'rsatishga qaratilgan.

Shuningdek, huquqshunoslik va tilshunoslik fanlarining uzviy bog'liqligi, ularning o'zaro integratsiyasi orqali huquqiy matnlarni sifatli ishlab chiqish, tarjima qilish, tahlil etish va o'qitish usullarini takomillashtirish mumkinligi haqida fikrlar ilgari suriladi. Bu esa, o'z navbatida, nafaqat ilmiy doira, balki amaliy soha vakillari uchun ham foydali bo'lishi mumkin. Yuridik terminologiya – bu huquqshunoslikka oid so'z va iboralar majmui bo'lib, ularning asosiy vazifasi huquqiy tushunchalarni aniq va ixcham ifodalashdan iboratdir. Ushbu terminlar qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlar, sud hujjatlari, shartnomalar, shuningdek, huquqiy adabiyot va ommaviy axborot vositalarida keng qo'llaniladi. Shuning uchun yuridik terminlarning lingvistik tahlili tilshunoslik va huquqshunoslik nuqtai nazaridan birdek ahamiyatlidir. Bu terminlar til tizimida o'zining mustahkam o'rniga ega bo'lib, ularning to'g'ri ishlatilishi jamiyatda huquqiy madaniyatning shakllanishiga xizmat qiladi.

Yuridik terminlarning leksik xususiyatlari ularning ma'nodorliligi, aniqligi va emotsional neytralligida namoyon bo'ladi. Bunday terminlar odatda ko'p ma'nolilikka ega emas, ya'ni ular monosemik so'zlardir. Bu xususiyat ularning aniqligini ta'minlaydi. Masalan, “sud”, “ayblov”, “himoya”, “guvoh”, “dalil” kabi so'zlar ma'lum bir huquqiy tushunchani ifodalaydi va kundalik tildan farqli o'laroq, faqat huquqiy kontekstdagina ma'no kasb etadi. Shuningdek, yuridik terminlar ko'pincha ijtimoiy-siyosiy voqeliklar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular milliy qonunchilikka xos bo'lgan tushunchalarni aks ettiradi. Morfologik jihatdan, yuridik terminlar asosan ot so'z turkumiga mansub bo'ladi. Chunki ular predmet, holat yoki hodisalarni bildiradi. Biroq ularning orasida fe'l shaklidagi terminlar ham mavjud: masalan, “qamoqqa olish”, “javobgarlikka tortmoq”, “da'vo kiritmoq”. Bunday hollarda so'z birikmalari yuridik birlik sifatida qaraladi. O'zbek tilidagi yuridik terminlarning ayrimlari o'z ildiziga ega bo'lsa-da, ko'plari arabcha, forsa va ruscha manbadan kirib kelgan. Bu esa terminlarning etimologiyasini o'rganish zaruratini ham yuzaga keltiradi.

Semantik jihatdan, yuridik terminlar aniqlik va barqarorlikka intiladi. Ularning ma'nosi aniq belgilanadi, tushunarsiz ifodalar yoki ko'pma'nolilikka yo'l qo'yilmaydi. Har bir termin ma'lum bir normativ tushunchaga ega bo'lib, uning doirasi qat'iy belgilanadi.

³ Serebrennikov B.A. Yuridik terminologiyaning lingvistik tahlili. – Moskva: Nauka, 2015. – 208 b.

Masalan, “ayblanuvchi” va “sudlanuvchi” terminlari turli bosqichlarni bildiradi va huquqiy jihatdan bir-biridan farqlanadi. Shu sababli, bu kabi terminlarni noto‘g‘ri ishlatish hujjatning mazmuniga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, tillararo muqobil terminlarni tanlashda stilistik muvofiqlik masalasi ham dolzarbdur⁴. Ayniqsa, xitoy tilidan o‘zbek tiliga yuridik atamalarni tarjima qilishda muhim muammolar paydo bo‘ladi. Xitoy tilidagi huquqiy terminlar ko‘pincha murakkab sintaktik tuzilishga ega bo‘lib, ular kontekstga qarab turlicha ma‘no kasb etishi mumkin. Misol uchun, “刑事诉讼” (xíngshì sùsòng) — “jinoyat ishlari bo‘yicha sud muhokamasi” degan ma‘noni bildiradi, lekin bu ifoda ba‘zida “protsessual jarayon” sifatida ham tarjima qilinishi mumkin. Bu yerda tarjimon nafaqat tilni, balki mazmunni chuqur tushunishi zarur.

Yuridik terminlarning o‘rganilishi faqat nazariy tahlil bilan cheklanib qolmasligi lozim. Uni o‘qitish, tarjima qilish, matnlarda qo‘llash, lug‘atlarni tuzish kabi amaliy yo‘nalishlar ham mavjud. Tilshunos olimlar Z. Axmedova va R. Xo‘jayev o‘z tadqiqotlarida yuridik atamalarining o‘zbek tilida shakllanishi va ularning tarjima amaliyotidagi o‘rnini keng yoritgan. Ularning fikricha, yuridik terminlar maxsus lug‘aviy bazani tashkil qilgan bo‘lishi, tizimli yondashuv asosida standartlashtirilgan bo‘lishi kerak. Shuningdek, yuridik terminlar ko‘p hollarda normativ hujjatlarda qo‘llanilishi bois, ular rasmiy uslub qonun-qoidalariga to‘liq mos bo‘lishi talab etiladi. Jumladan, qisqa, lo‘nda, tushunarli va emotsiyadan xoli bo‘lishi kerak. Masalan, qonun hujjatlarida “majburiyatni bajarmaslik”, “javobgarlikka tortish”, “qonuniy kuchga ega bo‘lgan hujjat” kabi iboralar aniq va sodda ifoda shakllaridir⁵. Bugungi kunda huquqiy terminologiyani zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘rganish imkoniyatlari ham kengaymoqda. Raqamli lug‘atlar, huquqiy korpuslar, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari yuridik matnlar bilan ishlashda samaradorlikni oshirmoqda. Ammo bu vositalar ham inson omiliga bog‘liq bo‘lib, mutaxassis tilshunoslar va tarjimonlarning malakasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, yuridik terminlarning lingvistik xususiyatlari – bu ularning aniqligi, barqarorligi, mazmuniy an‘analarga asoslangani va normativlik darajasi bilan ifodalanadi. Ularni o‘rganish esa huquqiy axborotni to‘g‘ri tushunish, uni ifodalash va yetkazishning asosiy shartlaridan biridir. Shu sababli, yuridik terminologiyani lingvistik tahlil qilish nafaqat ilmiy, balki huquqiy amaliyot uchun ham muhim hisoblanadi.

⁴ Wang J. Legal Terminology and Its Linguistic Structure in Chinese Law. – Beijing: Law Press, 2018. – 192 b.

⁵ Xo‘jayev R. O‘zbek tilida huquqiy terminlarni shakllantirish masalalari. – Toshkent: Fan, 2017. – 142 b.

Xulosa. Yuridik terminlar har bir davlat huquqiy tizimining muhim til birliklari bo'lib, ular qonunchilik, sud hujjatlari va rasmiy huquqiy hujjatlarda keng qo'llaniladi. Ularning mazmunan aniq, leksik jihatdan barqaror va uslubiy jihatdan neytral bo'lishi huquqiy matnlarning to'g'ri tushunilishi va huquqiy munosabatlarning ravon kechishini ta'minlaydi. Shuning uchun ham yuridik terminlarni lingvistik jihatdan o'rganish dolzarb va zarur masalalardan biridir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yuridik terminlar odatda monosemik, ya'ni bitta aniq ma'noga ega bo'lgan so'zlardir. Ular ko'pincha ot so'z turkumiga mansub bo'lib, ma'lum huquqiy tushunchani ifodalaydi. Shuningdek, semantik tahlil natijalariga ko'ra, bu terminlar sinonim, antonim va omonimlik xususiyatiga ega bo'lgan hollarda ham qonunchilikda aniq va bir ma'noli qo'llanilishi talab etiladi. Tarjima jarayonida esa, ayniqsa, xitoy va o'zbek tillaridagi huquqiy terminlar o'rtasidagi farqlar e'tiborga olinishi, ularning huquqiy kontekstda to'g'ri mos tushadigan muqobillari aniqlanishi zarur. Tilshunoslik va yurisprudensiya fanlarining integratsiyasi yuridik matnlar ustida ishlashda muhim omil hisoblanadi. Shu asosda yuridik terminlarni tizimli o'rganish, ularni milliy qonunchilikka mos holda standartlashtirish va ularni o'qitish metodikasini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova Z. Yuridik matnlar stilistikasi. – Toshkent: Yuridik nashr, 2019. – 160 b.
2. Islomov M. Huquqiy terminlar lug'ati. – Toshkent: Adolat, 2020. – 184 b.
3. Serebrennikov B.A. Yuridik terminologiyaning lingvistik tahlili. – Moskva: Nauka, 2015. – 208 b.
4. Wang J. Legal Terminology and Its Linguistic Structure in Chinese Law. – Beijing: Law Press, 2018. – 192 b.
5. Xo'jayev R. O'zbek tilida huquqiy terminlarni shakllantirish masalalari. – Toshkent: Fan, 2017. – 142 b.